

CAPETELE DE AC ÎN FORMĂ DE ELICE

Dragoș MĂNDESCU

Una dintre cele mai interesante și totodată puțin discutate piese de port și podoabă, întâlnită la sfârșitul primei și începutul celei de-a doua epoci a fierului în spațiul carpato-pontic, este acul de păr cu capătul în formă de elice tripaletată. În rândurile ce urmează ne vom opri asupra acestor caracteristice accesorii de port, încercând, pentru prima dată, o abordare specială. Acestea sunt realizate din bronz, iar forma unitară nu permite o eventuală departajare tipologică: din zona centrală a piesei, prezentând o perforație miunsculă, pornesc radiar trei palete ce se lătesc spre capetele exterioare. Dimensiunile sunt reduse, în jurul a 4 cm lungime și 2 cm înălțime.

Se cunosc până în prezent aproape 50 de exemplare provenind din 18 puncte, majoritatea fiind descoperite în morminte. Descoperirile sunt distribuite în spațiu, după cum urmează: în Transilvania, grupate în general în zona sudică a bazinului mijlociu al Mureșului, în arealul corespunzător grupului cultural Ciunbrud, în două morminte de înhumație din necropola de la Gâmbaș – trei piese, la care se adaugă altele descoperite întâmplător la Ciunbrud (fig. 1/8), Copșa Mică (Proștea Mică), Rodbav, Ungurei, Șeica Mică¹; la est de Carpați, în morminte de înhumație, la Cimbala – cinci piese² (fig. 1/2), Mileștii de Sus – trei exemplare³ (fig. 1/3), Huși (un exemplar)⁴ și Giurgiulești – cinci piese⁵ (fig. 1/1); în Muntenia estică, la

¹ V. Vasiliev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980, p. 76, nota 396 și fig. 9/19.

² V. Căpitanu, *Un mormânt hallstattian descoperit la Cimbala*, în: „Carpica”, 1, 1968, p.71 și fig. 1/4.

³ I. Mitrea, *Deux tombes du VI-V siècle a.n.e., découvertes à Mileștii de Sus, le département de Bacău*, în: „Carpica”, 15, 1983, p. 118 și fig. 3/1-2, 4.

⁴ C. Vasiliu, *Un mormânt scitic la Huși*, în: „Arta și Arheologia”, 9-10, 1933-1934, p. 18-24; apud T. Arnăut, *Vestigii ale sec. VII-III a.Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați*, Chișinău, 2003, p. 226, n. c. 241 și fig. 39/B.

București-Tei, în context neprecizat - un exemplar⁶ și la Stelnica (fig. 1/4), în morminte de incinerare cu depunerea osemintelor pe sol - opt exemplare⁷; la sud de Dunăre, capetele de ac în formă de elice sunt prezente în Dobrogea, în morminte de incinerare, la Cernavodă - o piesă⁸ (fig. 1/6), Satu-Nou, „Suat” - o piesă (fig. 1/7), altele semnalate indirect⁹, la Enisala - cel puțin șase piese¹⁰ (fig. 1/5), Piatra Frecăței - un exemplar (fig. 1/9)¹¹ și Canlia¹², la aceasta adăugându-se trei piese descoperite întâmplător în nord-estul Bulgariei¹³ (fig. 1/10). Se observă ușor împărțirea ariei lor de răspândire în trei grupe bine individualizate (fig. 2): prima este grupa transilvană, a doua este cea din Podișul Central Moldovenesc, iar a treia este grupa dobrogeană, grupă la care pot fi anexate descoperirile din estul Munteniei. Între ultimele două grupe se intercalează necropola de la Giurgiulești, în vestul Bugeacului, aproape de vărsarea Prutului în Dunăre.

Deși încă din 1957 a fost demonstrat convingător rolul acestor mici piese și semnificația lor reală, prin publicarea descoperirii de la Cernavodă, unde în mormântul 4, de incinerare în urnă cu capac, dispozitivul în formă de elice (fig. 1/6) se afla lângă un ac de bronz¹⁴, pentru păr foarte probabil, discuțiile privind determinarea lor nu s-au încheiat. Cei mai mulți autori au considerat, totuși, drept relevantă această descoperire și, prin urmare, au fost

⁵ O. Levitzki, V. Haheu, *Necropola hallstattiană târzie de la Giurgiulești*, în: *Studia in honorem Ion Niculiță*, Chișinău, 1999, p. 127, 132 și fig. 2/13-17.

⁶ D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavodă (1954) și unele aspecte ale începutului formării culturii Latène geto-dace la Dunărea de Jos*, în: „Materiale”, 4, 1957, p.295, nota 3.

⁷ N. Conovici, Gh. Matei, *Necropola getică de la Stelnica - Grădiștea Mare (jud. Ialomița). Raport general pentru anii 1987-1996*, în: „Materiale”, S.N. 1, 1999, p. 138, tabelul 9 și fig. 36/1-2.

⁸ D. Berciu, *op. cit.*, p. 290 și fig. 11/4-5.

⁹ B. Mitrea, *Un cimitir geto-dac în sud-vestul Dobrogei în Omagiu Daicoviciu*, București, 1960, p. 409 și fig. 1/3; B. Mitrea, C. Preda, M. Angheliescu, *Săpăturile de salvare de la Satu-Nou. Cimitirul geto-dacic I*, în: „Materiale” 7, 1961, p. 286 și fig. 4.

¹⁰ G. Simion, *Les Gètes de la Dobrudja septentrionale du VI-e au I-er siècle av. n.e.*, în: „Thraco-Dacica”, 1, 1976, fig. 7, dreapta jos; *Idem*, *Necropolele getice de la Enisala și Telița*, în: „Peuce”, 6, 1977, p. 55 și pl. XI/g.

¹¹ G. Simion, *op. cit.*, în: „Thraco-Dacica”, 1, 1976, p. 144 și fig. 1.

¹² N. Conovici și Gh. Matei, *op. cit.*, p. 138, n. 28 (inedit, Muzeul Dunării de Jos, Călărași).

¹³ M. Manov, *Novi tip domonetni formi ot bălgarskite zemi*, în: „Arheologia”, 39, 1988, 3-4, p. 79 și fig. 1-4

¹⁴ D. Berciu, *op. cit.*, p. 290 și fig. 11/4-5.

de acord că aceste piese sunt „capete de ace de bronz”¹⁵. Cercetătorii care s-au ocupat îndeaproape de grupul cultural Ciunbrud, le consideră „săgeți cu elice” – la această concluzie a dus împrejurarea că în cele două morminte de înhumație din necropola de la Gâmbaș, cercetate în 1913-1914, piesele în discuție se aflau lângă piciorul stâng al defunctului, loc pe care, în dispunerea inventarului funerar în cazul mormintelor scitice, de obicei îl ocupau săgețile¹⁶. O altă opinie, singulară deocamdată, le consideră „semne premonetare” din sec. VII-VI a.Chr.¹⁷. În sfârșit, o serie de alți autori sunt destul de circumspecți și adoptă o poziție neutră, denumindu-le „dispozitive de bronz cu trei aripioare în formă de elice”¹⁸ sau „dispozitive cu trei aripioare eliceforme”¹⁹.

Datarea acestor piese nu este unitară. Deși numeroase, exemplarele descoperite în spațiul transilvan provin în cea mai mare parte din descoperiri întâmplătoare, fără a putea aduce precizări cronologice precise. Excepție fac piesele descoperite în timpul cercetărilor de la începutul sec. XX în necropola de la Gâmbaș, necropolă datată la sfârșitul sec. VI a.Chr.²⁰.

Capetele de ace descoperite în Moldova și în Dobrogea beneficiază de datări ceva mai strânse. Cele mai timpurii piese din Moldova par a fi cele din mormântul cu pregnante afinități cu grupul cultural Ciunbrud din Transilvania, descoperit întâmplător la Cimbala (fig. 1/2). Este acceptată o datare a acestuia în sec. VI a.Chr.²¹. În același prim orizont cronologic, alături de piesele de la Cimbala, contemporane acestora sau imediat posterioare, figurează exemplarele de la Giurgiulești (fig. 1/1). În mormântul 1 din această necropolă, ca și în Dobrogea, în cazul mormântului de la Piatra Frecăței (fig. 1/9), capetele de ace erau asociate cu fibulă de tip Glasinac ce poate fi datată în sec. VI a.Chr., sau, dat fiind îndelunga sa persistență în lumea tracă, nu este exclusă o datare ceva mai târzie, chiar în sec. V

¹⁵ B. Mitrea, *Un cimitir geto-dac în sud-vestul Dobrogei*, în vol. *Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, 1960, p. 409; B. Mitrea, C. Preda, M. Anghelescu, *op. cit.*, p. 286 și fig. 4; G. Simion, *op. cit.*, în: „Peuce”, 6, 1977, p. 55; N. Conovici, Gh. Matei, *op. cit.*, p. 138.

¹⁶ Șt. Ferenczi, *Cimitirul „scitic” de la Ciunbrud (Partea a II-a)*, în: „AMN”, 4, 1967, p. 36 și fig. 8/7; V. Vasiliev, *op. cit.*, p. 76.

¹⁷ M. Manov, *op. cit.*, 1998, p. 79-80.

¹⁸ V. Căpitanu, *op. cit.*, p. 71.

¹⁹ T. Arnăut, *op. cit.*, p. 141.

²⁰ V. Vasiliev, *op. cit.*, p. 131-132.

²¹ A. Vulpe, în vol. *Istoria românilor I*, București, 2001, p. 490.

a.Chr.²². Spre această concluzie conduce și cea de-a doua fibulă din mormântul de la Piatra Frecăței, care, datorită utilizării intense, a suferit o dublă reparație, vizibilă la capetele arcului. Un alt însemnat reper cronologic îl constituie pumnalul de fier din inventarul funerar al mormântului 2 de la Mileștii de Sus, ce poate fi datat mai curând în sec. V a.Chr., decât în cel anterior²³.

În Dobrogea, cel mai vechi exemplar este cel din mormântul de la Piatra Frecăței (fig. 1/9), abia amintit. În aceeași primă etapă²⁴ se înscriu descoperirile de la Cernavodă (fig. 1/6), care au fost datate pe baza ceramicii lucrate cu mâna de aspect hallstattian și a unei oglinzi grecești din bronz în prima jumătate a sec. V a.Chr.²⁵. Urmează apoi un lot consistent alcătuit din piesele de la Satu-Nou (fig. 1/7), Stelnica (fig. 1/4), Enisala (fig. 1/5), ce se datează între sfârșitul sec. V a.Chr. și începutul/prima jumătate a secolului următor. Mormintele din necropola de la Satu-Nou, „Suat”, în care au fost descoperite capete de ace sunt plasate într-o primă fază a cimitirului, la sfârșitul sec. V și începutul sec. IV a.Chr.²⁶. În mormântul 76 de la Stelnica, cele două capete de ac erau asociate cu o fibulă de schemă tracică de aspect timpuriu²⁷, probabil IV, care permite o datare în sec. IV a.Chr., eventual în prima sa jumătate. În cazul necropolei de la Enisala, deși descoperirile nu sunt publicate pe complexe, ținând cont de datarea generală a sitului în sec. IV a.Chr. (pe baza importurilor grecești)²⁸, nu este exclus ca piesele discutate aici să aparțină unor morminte din prima jumătate a acestui secol.

În concluzie, capetele de ace în formă de elice au avut o durată de utilizare îndelungată, aflându-se la modă timp de aproape un secol și jumătate. Datarea lor variază între a doua jumătate/sfârșitul sec. VI a.Chr. și

²² B. Hänsel, *Zur Chronologie des 7. bis 5. Jahrhunderts v. Chr. im Hinterland von Odessos an der westlichen Schwarzmeerküste*, în: „PZ”, 49, 1974, 2, p. 216 (Ravna, tumulul 14 b); A. Vulpe, *Cu privire la cronologia grupului cultural Ferigile*, în: „Danubius”, VIII-IX, Galați, 1979, p. 110 (Ferigile, tumulul 40).

²³ A. Vulpe, în vol. *Istoria românilor I*, București, 2001, p. 490.

²⁴ *Idem*, *Cercetări arheologice și interpretări istorice privind sec. VII-V î. e. n. în spațiul carpato-dunărean*, în: „Mem.Ant.”, 2, 1970, p. 195.

²⁵ D. Berciu, *op. cit.*, p. 299-300.

²⁶ B. Mitrea, C. Preda, N. Angheliescu, *op. cit.*, p. 286.

²⁷ N. Conovici, Gh. Matei, *op. cit.*, p. 138, 141 și tabelul 9.

²⁸ P. Alexandrescu, *Pour une chronologie des VIe-IVe siècles*, în: „Thraco-Dacica”, 1, 1976, p. 119-120 și tabelul sinoptic de la p. 126; G. Simion, *op. cit.*, în: „Thraco-Dacica”, 1, 1976, p. 155; *Idem*, în: „Peuce”, 6, 1977, p. 55.

începutul sec. IV a.Chr. (fig. 3), o datare mai strânsă nefiind deocamdată posibilă.

Unele dintre mormintele cu capete de ace în formă de elice conțin numeroase alte podoabe sau fusaiole, putând fi atribuite ipotetic unor femei. Astfel, în această categorie se înscriu mormântul 1 de la Giurgiulești (cu cercei, fibulă, cochilii *Kauri*, mărgele), mormintele 38 și 76 de la Stelnica (cu fibule, cercei, coliere din scoici, perle, brățări, fusaiolă), Cimbala (cu cercei, colier, cochilie *Kauri*) și Satu-Nou, „Suat”, mormântul 1 descoperit întâmplător în anul 1958 (cu perlă și fusaiolă). Această apariție relativ frecventă a capetelor de ace în morminte care, după inventarul funerar, pot fi atribuite unor femei, întărește determinarea acestora drept podoabe și, totodată, reprezintă un contraargument relativ la opinia conform căreia aceste piese erau dispozitive de săgeți. Nu trebuie însă să rămânem cu impresia că aceste piese făceau parte exclusiv din portul feminin. Capetele de ac în formă de elice descoperite în două morminte cu arme stau mărturie că erau utilizate și de către bărbați: mormântul 2 de la Mileștii de Sus (cu pumnal *akinakes*, opt vârfuri de săgeți cu trei muchii și vârf de lance) și mormântul de la Huși (16 vârfuri de săgeți cu trei muchii).

Cât privește presupusa lor origine estică²⁹, în stadiul actual al cercetărilor acest lucru nu poate fi demonstrat. Este adevărat că cele mai vechi piese apar în morminte de înhumate (Cimbala, Mileștii de Sus, Huși, Gâmbaș), al căror inventar funerar poartă o puternică amprentă scitică (*akinakes*, vârfuri de săgeți cu trei muchii, colier), însă deocamdată nu dispunem de vreo semnalare de acest gen în stepele nord-pontice. Cea mai estică prezență a lor în spațiul de la răsărit de Carpați se oprește pe linia Prutului, în cadrul necropolei de la Giurgiulești, într-un mediu nord-tracic³⁰. După cum arată harta cu aria lor de răspândire (fig. 2), coroborată cu datele cronologice, capetele de ac în formă de elice pot fi considerate, mai curând, o creație originală în cadrul grupului cultural Ciunbrud sau în zona est-carpatică ce prezintă strânse afinități cu acesta. De aici ele se răspândesc spre sud, în Dobrogea, unde își încheie evoluția cândva, la începutul sec. IV a.Chr.

²⁹ V. Vasiliev, *op. cit.*, p. 76.

³⁰ V. Sîrbu, I. Niculiță, V. Vanciugov, *Les Thraces au sud du Budgeac au Ier millénaire av. J.-C.*, în vol. *Istro-Pontica. Muzeul Tulcean la a 50-a aniversare*, Tulcea, 2000, p. 75.

HELIX-SHAPED TIP PINS

- Abstract -

Among the adornments used at the end of the first and the beginning of the second Iron Age, in the Carpathian-Pontic area, an interesting item is the helix-shaped tip hair pin. They were made of bronze, small-sized (around 4 cms long by 2 cms high), unitary as typology. Along the years, scholars considered these pieces either as arrow devices or pre-monetary objects. Within their distribution area, we can easily distinguish three groups – the one from Transylvania, the one from the Moldavian Central Plateau and the one from Dobruja.

Their dating is not unitary: these items were used over a long period of time, between the second half / the end of the VIth century BC and the beginning of the IVth century BC. Helix-shaped tip pins can be considered an original creation of the Ciombrud cultural group from Transylvania or of the closely-related group from the Eastern Carpathian area. From here, they spread to the South, in Dobruja, where they finished their evolution around the beginning of the IVth century BC.

Explanation of the figures:

Fig. I. – Helix-shaped tip pins. 1 Giurgiulești (according to O. Levițchi and V. Haheu), 2 Cimbala (according to V. Căpitanu), 3 Mileștii de Sus (according to A. Vulpe), 4 Stelnica (according to N. Conovici and Gh. Matei), 5 Enisala (according to G. Simion), 6 Cernavodă (according to D. Berciu), 7 Satu-Nou (according to B. Mitrea, C. Preda and N. Anghelescu), 8 Ciombrud (according to V. Vasiliev), 9 Piatra Frecăței (according to G. Simion), Bulgaria (according to M. Manov). Bronze. 2-3, 5, 9-10 no scaling.

Fig. II. – Distribution of the helix-shaped tip pins. 1 București, 2 Canlia, 3 Cernavodă, 4 Cimbala, 5 Ciombrud, 6 Coșșa Mică, 7 Enisala, 8 Gâmbaș, 9 Giurgiulești, 10 Huși, 11 Mileștii de Sus, 12 Piatra Frecăței, 13 Rodbav, 14 Satu-Nou, 15 Stelnica, 17 Ungurei, 18 Bulgaria.

Fig. III. – Chronological exposition of the archaeological complexes where helix-shaped tip pins were discovered.

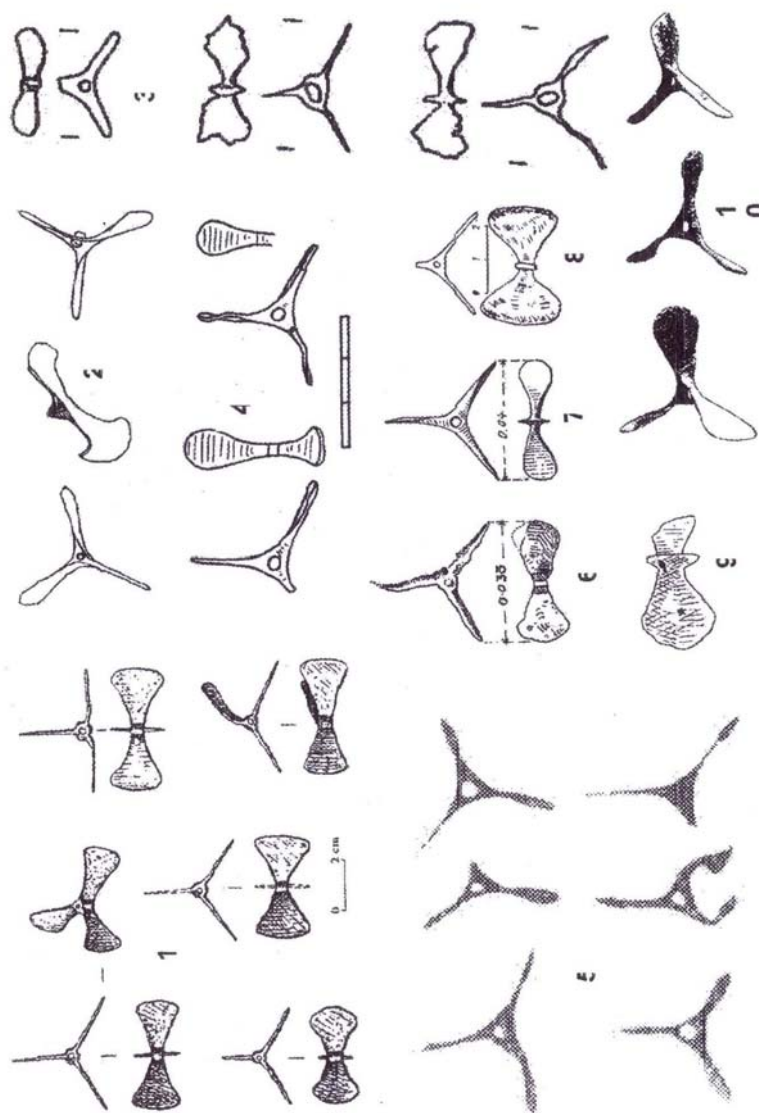

Fig. I. - Capete de ac în formă de elice. 1 Giurgiulești (după O. Levițchi și V. Haheu), 2 Cimbala (după V. Căpitanu), 3 Mileștii de Sus (după A. Vulpe), 4 Stelnică (după N. Conovici și Gh. Matei), 5 Enisala (după G. Simion), 6 Cernavoda (după D. Berciu), 7 Satu-Nou (după B. Mitrea, C. Preda și N. Angheliescu), 8 Ciumbrud (după V. Vasiliev), 9 Piatra Frecăței (după G. Simion), 10 Bulgaria de NE (după M. Manov). Bronz. 2-3, 5, 9-10 fără scară.

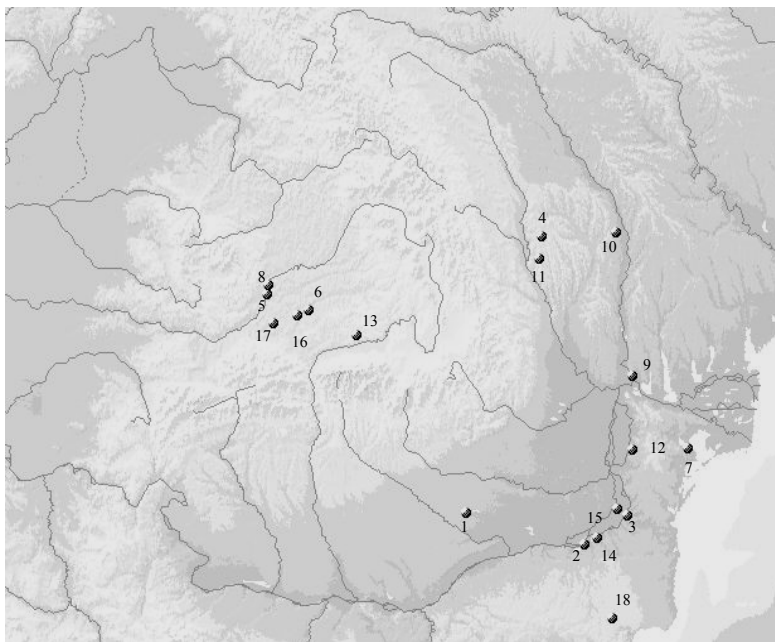

Fig. II. - Răspândirea capetelor de ace în formă de elice. 1 București, 2 Canlia, 3 Cernavodă, 4 Cimbala, 5 Ciumbrud, 6 Coșșa Mică, 7 Enisala, 8 Gâmbaș, 9 Giurgiulești, 10 Huși, 11 Mileștii de Sus, 12 Piatra Frecăței, 13 Rodbav, 14 Satu-Nou, 15 Stelnica, 16 Șeica Mică, 17 Ungurei, 18 Bulgaria de NE.

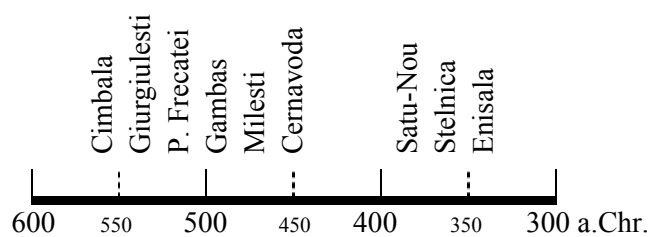

Fig. III. - Schiță cronologică a complexelor arheologice care conțineau capete de ace în formă de elice.